

Titti Mattsson

Vetenskap på tvären

Introduktion

Det har allt sedan 1970-talet funnits en enighet hos både forskarsamhället och bland våra politiker i Sverige att det finns kunskapsvinster att inhämta i den tvärvetenskapliga forskningen.¹ Under 2000-talet har denna utveckling blivit påtaglig även för forskaren i rättsvetenskap. En trolig anledning är att juristerna har fått ett ökat intresse av att delta i projekt rörande samhället och dess förändringar också med experter utanför rättsvetenskapens område. Ytterligare en anledning till förändringen mot ökade tvärvetenskapliga inslag i den rättsvetenskapliga forskningen är sannolikt de ökade kraven på externfinansiering för att kunna bedriva forskning. Rättsvetaren har, liksom forskare inom andra vetenskapsområden, fått ge sig i kast med forskningsrådets krav och där bland annat funnit önskemål om större forskningsprojekt med tvärvetenskapliga inslag. Jag har haft förmånen att vara ledamot i Vetenskapsrådets beredningskommitté för rättsvetenskap och filosofi (HS-D) under Mats Kumliens ledning åren 2013–2015. I kommitténs arbete ingår att lämna förslag till vilka forskningsansökningar som ska finansieras av VR. En trend som kunnat skönjas är att rättsvetare alltmer arbetar i forskargrupper med kollegor inom andra vetenskapsområden alternativt med kollegor inom skilda rättsvetenskapliga områden.

Vad finns det då att säga om denna utveckling mot en ökad tvärvetenskaplighet för den rättsvetenskaplige forskaren? Vilken förändrad situation föreligger? Vidare: är den på kors och tvärs med de traditionella forskningsuppgifterna, eller ligger tvärvetenskapliga samarbeten snarare i

¹ Denna artikel utgår från en presentation vid den nationella konferensen i offentlig rätt vid Uppsala universitet den 21 oktober 2015.

linje med en förväntad utveckling av den rättsvetenskapliga forskningen? Dessa frågor kommer jag att behandla i artikeln. Eftersom min egen forskargärning begränsar sig till socialrätten kommer det fältet att vara utgångspunkten för presentationen.

Artikeln inleds med att jag kort beskriver hur tvärvetenskap definieras och vad tvärvetenskaplig forskning kan innebära. Jag ger därefter några exempel på olika typer av tvärvetenskapliga projekt från socialrättens område i Sverige. Vissa svårigheter med tvärvetenskaplig forskning behandlas också. Jag avslutar med ett par reflektioner rörande rättsvetarens roll för den fortsatta tvärvetenskapliga forskningen.

Trenden tvärvetenskaplig forskning

I forskningspolitiska diskussioner har under många år framhållits de kunskapsvinster som finns att inhämta i den tvärvetenskapliga forskningen. Samtidigt har man betonat att den ämnesbaserade grundforskningen är en förutsättning för en sådan utveckling. Tvärvetenskapen ska alltså ingalunda vara ersättande utan i stället kompletterande. Vid en förfrågan till svenska forskarsamhället 2005 ansåg cirka 60 % av svenska forskare att det arbetade tvärvetenskapligt.² Det var en hög siffra då och den skulle sannolikt bli ännu högre om vi ställde samma fråga till forskarsamhället idag.

Tvärvetenskapliga forskningsprojekt inom rättsvetenskapen är ingalunda nytt. Det omfattande forskningsprogrammet Barn som aktörer som pågick under åren 1999–2009 vid Juridiska Fakulteten vid Uppsala universitet är ett belysande exempel på ett program som innefattade såväl forskare från olika rättsområden – familjerätt, folkrätt, processrätt, avtalsrätt, rättshistoria, offentlig rätt och socialrätt – som forskare från socialt arbete och kriminologi. Här finns förstås flera andra projekt med tvärdisciplinär betoning. Det nämnda programmet är dock särskilt passande att nämna i sammanhanget eftersom både Mats Kumlien och jag var verksamma som forskare i det.

² Vetenskapsrådet 2005, s. 9.

Tvärvetenskapens ramar

Vad är då tvärvetenskap? Här finns olika sätt att försöka besvara denna fråga. En möjlighet är att söka allmänna definitioner. Nationalencyklopedin anger följande definition:

”allmän benämning på vetenskapligt samarbete mellan forskare eller forskargrupper från skilda discipliner. Detta kan ha formen av större forskningsprojekt eller mindre informellt samarbete mellan individuella forskare.”³

Med en sådan förståelse ska ett tvärvetenskapligt projekt innefatta forskare från olika vetenskapsdiscipliner, och skärningspunkten bestå i att man samarbetar utifrån sina sakkunskaper och metoder, begreppsbildningar och material.

Ett annat sätt att beskriva tvärvetenskap är att studera vilka olika typer av forskningssamarbeten och metoder som kan sägas ingå i den tvärvetenskapliga forskningen. Här finns ett antal begrepp att förhålla sig till. Tvärvetenskapen sägs, för det första, kunna vara antingen *interdisciplinär* eller *multidisciplinär*. Medan den förra sägs kräva mer samarbete mellan forskarna är den multidisciplinära en forskningsprocess där de enskilda forskarnas arbeten löper parallellt med varandras. Den multidisciplinära forskningen kräver således mindre integration. Den interdisciplinära forskningen, däremot, innebär en fördjupad samverkan mellan olika forskningsdiscipliner.⁴

Ett annat begrepp som förekommer i tvärvetenskapliga sammanhang är *mångvetenskap*. Med en multidisciplinär arbetsprocess utförs mångvetenskap, medan en interdisciplinär process utgör *integrerad forskning*. Vidare förekommer begreppet *transdisciplinär* forskning. Här avses sådan forskning som involverar forskningens avnämare.

Ytterligare ett sätt att söka ramarna för vad som är tvärvetenskaplig forskning är att använda sig av de stora forskningsfinansiärernas definitioner. Vetenskapsrådet definierar exempelvis tvärvetenskapliga projekt enligt följande:

Med ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt menas/.../ ett forskningsprojekt som för sitt genomförande behöver sakkunskaper, metoder, terminologi, data och forskare från mer än ett av Vetenskapsrådets ämnesområden⁵

³ <http://www.ne.se>.

⁴ Se bl.a. Vetenskapsrådet 2005.

⁵ <http://www.vr.se>.

Medicin och hälsa, Naturvetenskap och teknikvetenskap, Humaniora och samhällsvetenskap samt Utbildningsvetenskap.

Med en sådan förståelse avser man alltså att tvärvetenskap utgörs av forskningsprojekt som spänner över flera vetenskapliga ämnesområden såsom de indelas av Vetenskapsrådet. Eftersom juridiken ryms inom ämnesområdet Humaniora och samhällsvetenskap innefattar forskning med statsvetare, sociologer, filosofer, historiker och andra humanister eller samhällsvetare *inte* tvärvetenskaplig forskning med denna definition. En sådan snäv förståelse av vad tvärvetenskap innefattar bör dock användas med försiktighet eftersom den främst är avsedd att användas för att indela forskningsprojekt i olika beredningsprocesser i samband med en ansökan.

Några exempel på tvärvetenskapliga projekt inom socialrätten

Eftersom socialrätten är den del av rättsvetenskapen som jag själv är verksam inom får mina exempel på tvärvetenskapliga projekt hämtas härifrån. Socialrätt indelas traditionellt i tre ämneskategorier: socialtjänst, hälso- och sjukvård samt socialförsäkringar. Vid en genomgång av pågående projekt som redovisas på fakulteternas hemsidor kan man notera att det finns pågående tvärvetenskapliga projekt inom varje kategori.⁶ Projekten är av varierande storlek och av olika karaktär. Mindre projekt är vanliga och består av två till tre forskare. Ett exempel på ett sådant projekt rör arbetsoförmåga inom socialförsäkringssystemet och innefattar en jurist och en läkare.⁷

⁶ Vetenskap och beprövad erfarenhet, VBE Lund, Biobank Cloud, FP07 (Uppsala) BBMRI-ERIC (Uppsala), B3Africa, Horizon 2020 2015–2018 (Uppsala) Right to Health. The Impact of Religion: Challenges for Society, Law and Democracy – A Linnéus Centre of Excellence (Uppsala), Expertis, evidens och etik i beslut om tvångsvård – en tvärvetenskaplig undersökning av det kunskapsteoretiska gränslandet mellan medicin och juridik (Göteborg), eHealth (Lund), Forskning på beslutsoförmögna (Lund), Centre for the Rights of the Child (Stockholm), Åtgärder för familjehemsplacerade barn (Lund), People ageing with a neurological disability and the use of health apps (Lund), All Rights Reserved? Barriers towards EUropean CITIZENship (bEUcitizen), Göteborg), Rätten, välfärden och arbetsmarknaden (Umeå), Äldrerätt (Lund), Arbetsoförmåga ur rättsligt och medicinskt perspektiv (Umeå) m.fl.

⁷ Arbetsoförmåga ur rättsligt och medicinskt perspektiv (Umeå).

Ett annat mindre projekt rör forskning på beslutsförmögna och innefattar en jurist, en filosof och en medicineter. Detta sist nämnda projekts övergripande syfte är att studera vilka avvägningar som görs – och bör göras – i ärenden som rör etikprövning av forskning på forskningspersoner med nedsatt beslutsförmåga. Fokus är etikprövningslagen (2003:460) och etikprövningsnämndernas beslut. Genom att arbeta tvärvetenskapligt ges möjlighet att ta ett fördjupat grepp på etikprövningsfrågan. Förutom det rättsdogmatiska arbetet med att analysera lagregleringen samt Centrala etikprövningsnämndens beslut utifrån rättsliga principer och ramar finns även kompetensen att behandla de etiska diskussioner och avvägningar som lagen och besluten innehåller. Vidare kan gruppen föra flerdimensionella diskussioner under vilka omständigheter forskning på beslutsförmögna personer borde vara tillåten, eller ställa grundläggande frågor såsom hur denna kategori forskningspersoner bör avgränsas. Gruppen har också kommit att delta i debatten kring registerforskningen, närmare bestämt i fråga om de register som finns rörande beslutsförmögna. Dessa anses vara av stor betydelse för Sverige som forskningsnation, men ställer samtidigt centrala rättsliga och etiska frågor rörande ställföreträdarskap, samtycke och solidaritet – frågor som också behandlats i anslutning till Utredningen om beslutsförmögna personers ställning, som år 2015 lämnade sitt betänkande.⁸

Det blir emellertid alltmer vanligt att rättsvetaren även ingår i större forskargrupper än de tidigare nämnda. I dessa stora projekt, eller program som de ofta benämns, erbjuds möjligheten att delta i ett arbetslag som kan kombinera ett antal olika perspektiv och expertområden med syftet att genomföra en konstruktiv och kritisk granskning av ett fält eller skapa en helhetssyn inom ett visst forskningsfält. En stor grupp forskare erbjuder vanligen en stor och bred forskningsmässig kapacitet där rättsvetenskapen kan utgöra en liten del av hela projektet.

E-hälsa är för närvarande ett mycket expansivt område, som är tämligen obeforskat och oreglerat. Det är ett exempel på ett forskningsfält som är i behov av en granskning av befintliga möjligheter och utmaningar. En forskargrupp med tio personer från fem fakulteter vid Lunds universitet har under 2015/16 haft till uppgift att undersöka e-hälsoområdet från ett tvärvetenskapligt perspektiv. Det övergripande målet med programmet är att bidra till förståelsen av hur e-hälsotjänster och system kan utvecklas, införas, användas och göras begripliga som hållbara lösningar

⁸ SOU 2015:80.

som utvecklar vården och välfärden. Det handlar med andra ord om att bidra till en flervetenskaplig teoretisk och empirisk förståelse av denna expansiva informationsmiljö för hälso- och sjukvården och för samhället i stort. Ett annat forskningsprogram vid samma universitet är Vetenskap och beprövad erfarenhet (VBE), finansierat av Riksbankens jubileumsfond. Programmet pågår 2015–2020 och knyter samman forskare från områdena filosofi, psykologi, kognitionsvetenskap, juridik, medicin och företagsekonomi. Att ta hänsyn till vetenskap och beprövad erfarenhet har under de senaste årtiondena blivit alltmer vanligt som lagkrav från hälso- och sjukvård, till skola, universitet, socialt arbete och flera andra offentliga verksamheter. I programmet avser man att ta tillvara de erfarenheter som finns och göra jämförelser med andra begreppssystem och andra länder. Förutom att ge nya teoretiska insikter och ny empirisk kunskap är avsikten med programmet att ta fram redskap som kan ha betydelse för styrning och granskning av det offentliga. En del av programmet innefattar att undersöka hur det juridiska begreppet vetenskap och beprövad erfarenhet tillämpas av domstolar och myndigheter, och kartlägga eventuella problem som den nuvarande tillämpningen av begreppet ger upphov till.⁹

Inom rättsvetenskapen kan forskning som sker inom ramen för vetenskapsämnet men där olika rättsområden möts också kallas tvärvetenskaplig, ofta med beteckningen interdisciplinär. Detta är sedan länge ett vanligt sätt att samarbeta på för rättsvetaren men har sannolikt ökat under det senaste decenniet. En pådrivande faktor torde vara att flertalet forskare numera är beroende av extern finansiering för att få forskningstid. Forskningsfinansiärerna förespråkar inte sällan större projekt med fler än en forskare och med en bredare ansats än den traditionella, och inte sällan med ett tema som man vill ha in forskningsprojektet inom. Rättsvetenskapen placeras också ofta som en del av den samhällsvetenskapliga-humanistiska forskningen hos finansiärer och som sådan kan projekt ibland behöva vara tematiska, vilket talar för att man behöver samarbeta.

Denna interdisciplinära forskning är ofta fruktbar och mindre komplicerad, eftersom vi i grunden arbetar inom samma vetenskapliga disciplin. Det finns förstås många exempel på sådan forskning i Sverige och Norden. Ett exempel på en forskargrupp som arbetat interdisciplinärt i tjugofem års tid är Norma vid Juridiska fakulteten i Lund. Här samlas socialrättare, arbetsrättare och familjerättare i forskningsfrågor som förenar. En sådan

⁹ Se vidare VBE:s hemsida, <http://www.vbe.lu.se/start>, hämtat 2015-12-14.

fråga är äldrerätten. Vi lever i en tid av en omfattande demografisk förändring. Man räknar med att den totala befolkningen i arbetsför ålder i Europa kommer att falla med nästan 21 miljoner fram till 2030, och att antalet personer i åldern 80+ kommer att öka med 60 % under samma tidsperiod. År 2050 beräknas mer än en fjärdedel (27 %) av befolkningen i Europa vara 65 år och äldre.¹⁰ Detta skapar förstas en mycket utmanade situation för våra samhällsfunktioner, för ekonomin och för arbetsmarknaden. Utvecklingen inverkar på flera rättsvetenskapliga områden, där de tre nämnda – socialrätt, arbetsrätt och familjerätt – innefattar centrala komponenter som gruppen analyserar i ett äldrerättsligt perspektiv. Forskargruppens sammansättning gör det möjligt att behandla skilda frågor och ämnen med anknytning till äldres rättsliga ställning och de samhällsfunktioner som aktualiseras (äldreomsorg, hälso- och sjukvård, arbetsmarknad, socialförsäkringssystem m.fl.) ur både nationella och EU-rättsliga perspektiv.

Ett annat exempel på interdisciplinär forskning är det omfattande projektet En likvärdig skola, med säte vid Juridiska fakulteten vid Uppsala universitet. Det övergripande syftet med projektet är att analysera skollagstiftningen i ljuset av lagstiftarens ambitioner att åstadkomma en likvärdig skola. Huvudfrågan är om systemet är konstruerat på ett sådant sätt att det faktiskt uppfyller – eller kan uppfylla – förverkligandet av ambitionen att tillhandahålla en likvärdig utbildning av högsta kvalitet oavsett huvudman, geografisk hemvist, elevernas egenskaper och förutsättningar, eller om systemet tvärtom är utformat på ett sätt som hindrar ett sådant förverkligande.¹¹ Projektet innefattar fyra rättsvetenskapliga forskare och löper under tiden 2016–2019.

Att delta i tvärvetenskaplig forskning är inte givet

Det är inte nödvändigtvis hindersfritt att arbeta tvärvetenskapligt. Min egen erfarenhet är emellertid att flera hinder kan undvikas om man har en medvetenhet kring de svårigheter som kan uppstå och planerar arbetet i gruppen utifrån dessa. Ibland är man exempelvis den enda juristen i forskargruppen. Något man då kan behöva se upp med är att man inte begränsas i sin medverkan till de deskriptiva delarna, det vill säga bak-

¹⁰ WHO 2012, s. 3.

¹¹ JuridiskafakulteteniUppsalashemsida,<http://www.jur.uu.se/Start/Nyheter/tabid/5446/language/sv-SE/Default.aspx?MessengerId=22046>, hämtat 2015-11-13.

grundsinformation av typen ”vad lagen säger”, och även kan delta med de andra forskarna i de mer analytiska delarna av projektet. Sannolikt grundar sig sådana ansatser i tvärvetenskapliga sammanhang på okunskap om rätten som vetenskap. Här har rättsvetaren både ett ansvar och en pedagogisk uppgift att utmana föreställningen om att juridiken inte skulle vara en vetenskap med sina egna metoder och analysverktyg som förtjänar att vara med också utanför de inledande delarna av projektet.

Vilka forskningstraditioner man har inom sitt forskningsfält kan variera och dessa uppmärksammas när man skapar en tvärvetenskaplig forskargrupp. Det kan röra stort som smått, såsom formerna för samarbete, grupp/individuella arbetsmoment, hur skrivandet ska gå till, var publiceringen ska ske eller ordningen på namn i författarförteckningen av en artikel. Det finns exempelvis skilda publiceringstraditioner inom olika fält. Medan rättsvetaren traditionellt publicerar det mesta som ensamförfattare är traditionen den motsatta inom andra vetenskapsområden såsom medicin och teknologi. I de fall som man ändå är flera författare inom rättsvetenskapen placeras vanligen författarna i bokstavsordning. Inom vissa andra discipliner är det otänkbart, och istället är traditionen att ordningen bestäms av insatsens storlek, projektledarstatus eller befattning.

I fråga om publicering i tidskrifter uppkommer också frågan om till vilka tidskrifter som gruppen ska skicka sin produktion. Här kan det finnas flera alternativ, där en viss tidskrift kan gynna de forskare som företräder ett specifikt forskningsfält men vara av mindre värde för andra forskare att publicera i, exempelvis om tidskriften faller utanför det egna vetenskapsområdet. Att författa vetenskap som är tvärdisciplinär kan ibland också vara svårplacerat publikationsmässigt. Många tidskrifter är vetenskapsinriktade, och det kan i vissa fall vara knepigt att hitta ett lämpligt forum för publicering.

Långa linjer för tvärvetenskaplig forskning med rättsvetenskapliga inslag

Min sista fråga är då i vad mån den tvärvetenskapliga forskningen ligger i linje med utvecklingen av rättsvetenskapen framöver.

Under 2014 tog Vetenskapsrådet fram en skrift med hjälp av forskare för att analysera forskningspolitiska vägval som kan komma att främja svensk forskning under de kommande 5–10 åren. Arbetet gick under benämningen *Forskningens framtid* och resultatet finns i en slutrapport

med samma namn från 2015. Det här materialet är också basen i Vetenskapsrådets underlag till regeringens forskningsproposition.

Vad säger man då om tvärvetenskap inom vårt ämnesområde – humaniora och samhällsvetenskap? Under rubriken ”Tvärvetenskap och ämnesbaserad forskning i samspel” betonas vikten av att inte skilja tvärvetenskaplig forskning från annan forskning och istället låta dessa samspela. Ett sådant förhållningssätt antas kunna leda till att god tvärvetenskap utvecklas och i vissa fall även att nya kunskapsfält och ämnen etableras. Genusvetenskapen tas som exempel på ett ämne som utvecklats i gränslandet mellan många kunskapsfält och som idag utgör ett starkt eget forsknings- och utbildningsämne. Stöd för tvärvetenskap menar man inte bör särskiljas från – utan ske integrerat med – stöd till ämnesbaserad forskning. Tvärvetenskapliga samarbeten har inget egenvärde, utan är bäst på att behandla specifika problem. Det sker både genom att kunskap inhämtas från ett område till ett annat och att nya forskningsfält integrerar kunskap från olika områden

Trenden inom den samhällsvetenskapliga forskningen går mot ett betydande inslag av tvärvetenskap, internationellt orienterade forskningsfrågor och internationella samarbeten. Det förefaller givet att rättsvetenskapen bör fortsätta denna redan påbörjade utveckling och ingå i de vetenskapliga sammanhang där det kan tjäna sitt syfte. Samhällets ständiga förändring formar och omformar kunskapsbehov och kunskapsintressen – och därmed också förutsättningar för kunskapens organisering i ämnen eller på andra sätt. Tvärvetenskapen fyller här en roll att komplettera – och möjligen till och med stundom utmana – den mer ämnesbaserade forskningen.

Tvärvetenskapens kanske främsta fördel är möjligheten att kunna studera flera av de utmaningar som samhället står inför på ett både bredare och djupare plan än vad ensamforskaren kan. Exempel på sådana samhällsutmaningar är demografiska förändringar, migration, urbanisering, klimatförändring, välfärdsförändringar och hälsoproblem. Likaså innebär den tekniska och medicinska utvecklingen sådana påtagliga förändringar för vår dagliga tillvaro att andra discipliner bör medverka och påverka denna utveckling. Här menar jag att den rättsvetenskapliga forskningen har en viktig funktion att fylla, genom att tillsammans med forskare från andra discipliner anta några av dessa utmaningar.

Det finns som framkommit vissa prövningar med tvärvetenskapliga forskningsinsatser som bör beaktas. Vetenskapssamhället bygger på ett övergripande plan på ganska strikta och vedertagna ämnesindelningar,

begreppsanvändningar och vetenskapssammanhang. Att gå mellan dessa indelningar har förstås sina fördelar och bör uppmuntras. Men det är samtidigt inte nödvändigtvis den enkla vägen till en vetenskapligt framgångsrik karriär. I takt med att rättsvetaren i ökad utsträckning ingår i större tvärvetenskapliga sammanhang kan flera av de svårigheter som idag kan upplevas av den som bedriver mycket tvärvetenskaplig forskning förhoppningsvis undvikas. Kompetens bör mätas utifrån vetenskaplig skicklighet oavsett forskningsinsatsernas tvärvetenskaplighet eller ej. Eller som sades i inledningen till Vetenskapsrådets rapport för några år sedan där tvärvetenskapens roll behandlades: Om katten är svart eller vit spelar ingen roll, huvudsaken är att den fångar råttor!¹²

Källförteckning

Nationalencyklopedin.

SOU 2015:80 Stöd och hjälp till vuxna vid ställningstaganden till vård, omsorg och forskning.

Vetenskapsrådet, Tvärvetenskap – en analys, Vetenskapsrådets rapportserie 10:2005, Stockholm 2005.

Vetenskapsrådet, Forskningens framtid. Vägval för forskningens framtidssystem. Målbild och rekommendationer, Stockholm 2015.

WHO, Regional Committee for Europe, Strategy and action plan for healthy ageing in Europe 2012–2020, Copenhagen 2012.

Juridiska fakulteten i Uppsalas hemsida, <http://www.jur.uu.se/Start/Nyheter/tabid/5446/language/sv-SE/Default.aspx?MessengerId=22046>, hämtat 2015-11-13.

VBE:s hemsida, <http://www.vbe.lu.se/start>, hämtat 2015-12-14.

NE:s hemsida, <http://www.ne.se>, hämtat 2015-12-14.

VR:s hemsida, <http://www.vr.se>, hämtat 2015-12-14.

¹² Vetenskapsrådet, Tvärvetenskap – en analys, Vetenskapsrådets rapportserie 10/2005 s. 8.